

Hajzer Gergő: A magyar társadalom története 5. lecke (30 perc)

Társadalomszerkezeti változások, modellek

Az olvasóleckében a társadalom makro szintű változásait (az iskolázottság és a foglalkoztatottság) mellett a rendszerváltásig uralkodó klasszikus társadalomszerkezeti modellekről és a rendszerváltás okozta nagymértékű újrateremtést értelmző megközelítésekről lesz szó.

Iskolázottság

Magyarországon a második világháború után: **javult az iskolázottsági szint.**

DE *valójában a választóvonal eltolódását látjuk*: nem a közoktatásba történő belépés, hanem a közép-, illetve a felsőfokú szintre történő bejutás fogja a különbséget jelenteni:

- **A minimum nyolc osztály elvégzése** az 1949-es 18,1%-ról 1960-ra már 28%-ra, 1990-re 68,8%-ra emelkedett, a 2011-es népszámlálás adatai szerint pedig 87,6 %.
- **Az érettségiszerzők száma** is, bár sokkal szerényebb százalékokkal.
- A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek száma is növekedett.
- **Az egyetemet oklevéllel záró hallgatók** vonatkozásában komolyabb ugrást a rendszerváltás óta tapasztalunk – a diplomások száma megkétszereződött.

E változásokhoz az oktatási rendszer átalakulása is hozzájárult:

- kitolódott **a tankötelezettség korhatára** (16 majd 18 év),
- **a szakképzés rendszere** egységesült,
- **új iskolatípusok és képzési formák** jönnek létre,
- **bolognai rendszer**, felsőoktatásba történő felvételi rendszer átalakítása,
- **felgyorsul a felnőttképzés fejlesztése** (távoktatás, levelező, esti tagozatok).

A strukturális és intézményi átalakítások azonban *nem vonzottak magasabb ráfordítást*:

Az oktatási kiadások a GDP százalékában a 2000-es évek elejétől csökkentek: 2013-ban 3,93%-át, azóta is **4% körül mozog.**

Gazdasági aktivitás

Az aktív keresők aránya az össznépeségen belül 1949 és 1980 között **emelkedett**, majd az 1980-as évektől 2001-ig folyamatosan **csökkent**, *2001-től újra növekedésnek indult.*

A '49-'80 közti növekedés oka: az iparosodás, a kétkeresős családmódel általánossá válása.

A rendszerváltás utáni csökkenés oka:

- a rendszerváltás **gazdasági átalakításának következményei** → a munkanélküliség tömegessé válása;
- **a termelés és a forgalom visszaesése**;
- **a munkaerő intenzívebb kihasználása**;
- a gazdaságilag **inaktív rétegekbe tartozók arányának emelkedése.**

Utóbbi csoporton belül a nyugdíjba vonulást, illetve valamilyen *nyugdíj jellegű ellátást vállalók száma emelkedett a rendszerváltás hatására*, illetve az új munkaerőpiaci feltételeknek való megfelelés miatt *egyre többen maradtak iskolapadban.*

A rendszerváltás követően a **foglalkoztatottság** jelentősen **visszaesett**. *Mélypont:* 1996-ban: 3,6 millió embernek volt munkája, ami 1,3 millióval kevesebb a rendszerváltás időszakához képest.

A foglalkoztatási ráta...

- **...a kilencvenes évek legelején** még meghaladta a 60%-ot, majd 1996 -ig 52%- ra csökkent.
- **...a rendszerváltást követő csökkenését az 1990-es évek végétől növekedés** váltotta fel a 2008-as gazdasági és pénzügyi válságig
- **A 2010-es években stagnált**, illetve **emelkedett** – 2019-re 60%.

DE ezt nem feltétlen az új munkahelyteremtés, hanem sokkal inkább *a közfoglalkoztatottak körének kiterjesztése, valamint az aktív korúak kivándorlása okozza.*

Az aktív keresők *gazdasági ágak szerinti megoszlása* a fordulat éveit követően jelentősen átrendeződött:

- 1949-ben még a mezőgazdasági aktív keresők voltak többségben, 1970-re már az iparban foglalkoztatottak.
- A szolgáltatásban dolgozók arányának csökken

A rendszerváltást követően a foglalkoztatás...

- ...az árutermelő szektorokban csökkent;
- ...a kitermelő ágazatokban (mezőgazdaságban vagy bányászatban) csökkent,
- ...a feldolgozóipari és építőipari ágazatokban ugyancsak csökkent,
- DE a szolgáltatói szektorokban nőtt;

A társadalomszerkezeti változások megítélése

Az 1950-es évek társadalomszerkezeti leírására alkalmazott „*két osztály és egy réteg*” *megközelítést* a Bevezető olvasólelkében tárgyalt problémák miatt *felül kellett vizsgálni*. Erre a politikai rendszer konszolidációja is lehetőséget engedett, így elkészülhetett az 1960-as évek végén **Ferge Zsuzsa** műve, melyben a hierarchikus csoportosításhoz, azaz a rétegződés felvételekor *nyolc dimenzió*n vizsgálta a társadalomszerkezeti viszonyokat, azokat téve egy kategóriába, akik a társadalmi munkamegosztásban az alábbi dimenziók mentén hasonló helyet foglalnak el:

- tulajdonviszonyok;
- a hatalom és vezetés dimenziója;
- a szakképzettség és tudásszint;
- a munkamegosztásba való bekapcsolódás rendszeressége;
- a munka mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági jellege;
- fizikai vagy szellemi munka;
- a munka alkotó, illetve rutinos jellege;
- a munkatárgy típusa.

Az egyes társadalmi rétegeket, csoportokat tehát *a végzett munka jellege, az ehhez szükséges iskolai végzettség és szakképzettség, a vezető, illetve beosztott pozíció és a foglalkozási viszony alapján* különítette el és hozott létre nyolc kategóriát

Ferge megközelítését használva, **Andorka Rudolf** csaknem fél évszázad társadalomszerkezetének változási távlatait bemutatva arra a következtetésre jut, hogy 1949 és 1990 között:

- (1) a vezetők és értelmiségiek aránya kilenceresére,
- (2) a középszintű szellemieké 2,7-szeresére,
- (3) a szakmunkásoké kétszeresére,
- (4) a betanított munkásoké három és félszeresére,
- (5) a mezőgazdasági munkásoké 1,7-szeresére emelkedett.

Miközben:

- (6) a kiskereskedők és kisiparosok felére,
- (7) a segédmunkásoké felére,
- (8) az önálló parasztoké pedig negyvenkettedére csökkent.

DE főként Kolosi Tamás és Szelényi Iván *kritikái* szerint ezek a rétegződés vizsgálatok a társadalom egyes rejtett mechanizmusait, az életstílus életmódbeli különbségeket nem tudják bemutatni; a második gazdaságban való részvételt és ezek társadalmi rétegződésre gyakorolt hatását nem veszik figyelembe.

Kolosi Tamás a fentiek alapján egy kifejezetten elméleti modellt állított fel:

L modelljében az egyik tengelyt *az állami újraelosztás*, a másikat pedig *a piac dimenziója* adja. A modell alapján a társadalomstruktúra abszolút **nyertesei** azok, akik mind a redisztribúcióból mind pedig a (kvázi)piacból a maximumot tudják kisajátítani, azaz a menedzserek, gazdasági vezetők. Velük szemben a **leghátrányosabb** csoport (a koordinárendszer origójához legközelebbi csoport) azok a szakképzetlen munkások.

Egy másik elméleti modell **Szelényi Iván** *két háromszög modellje*, melyben

az 1980-as években kibontakozó társadalmi változások figyelembevételére törekedett. Modelljében az egyik háromszög az állami-redistributív gazdaság társadalmi csoportjait, míg a másik háromszög a piacgazdaság résztvevőinek csoportjait ábrázolja. Szelényi rétegződésmodelljének kiindulópontja, hogy a társadalom alapszerkezetét az újratermelés módja határozza meg, azaz, hogy kik, milyen módon rendelkeznek társadalmi többlettermékkel. Hátránya az előző modellhez hasonlíthatóan az empirikus bizonyíthatóság nehézsége. Ugyanakkor, a piaci gazdaságban szereplők háromszögének növekedésével a rendszerváltás hatásit is szemléltetni tudjuk.

A rendszerváltás társadalomszerkezetre gyakorolt hatásait értelmező írások közül Kolosi Tamás és Róbert Péter 2004-es műve a foglalkoztatási viszonyok mellett, a jövedelem, a fogyasztás, az életkörülmények jellemzői segítségével próbálták vázolni a magyar társadalom struktúraváltását az 1988-2003 közötti időszakban. A szerzőpáros szerint a rendszerváltás a foglalkoztatási és jövedelmi viszonyokat rendezte át legjelentősebben. Az 1980-as évek végén kialakuló, a '90-es években konszolidálódó, majd a 2000-es évekre megszilárduló új társadalmi struktúra az alábbi módon tagolódott:

1. elit (3%)
2. felső középosztály (8,1%)
3. középosztály (30,8%)
4. munkásosztály (37,8%)
5. depriváltak (20,3%)

Bukodi Erzsébet többtényezős rétegződésvizsgálata azonban már hangsúlyosabban vette figyelembe a fogyasztást, fogyasztói csoportokat, valamint az életmód és életstílust. Szintetizáló tanulmánya a társadalmi réteghelyzetet a foglalkozási viszony szempontjából 14 kategóriában állapítja meg, melyeket két dimenzió vizsgált:

- (1) a munkamegosztási pozíció, amely a szükséges szakképzettséget, önállóságot, az autonómia fokát jelenti;
- (2) a munkaerő-piaci helyzet, mely a jövedelem mértékét, a felfelé irányuló mobilitás esélyeit, a státuszvesztés kockázatát, a munkabiztonságának a fokát fejezi ki.

A fenti adatok, elemzések és modellek **áttekintésével megállapítható:**

- a magyar társadalom foglalkozási rétegek szerint a szellemi foglalkozások felé kezdett tolnódni;
- fokozódott a képzettségi, iskolázottsági szint;
- egyre erőteljesebbé vált a tőketulajdonosok elkülönülése a többi társadalmi csoporttól.

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan tolódik el az iskolázottság társadalomstrukturáló választóvonala a szocialista korszakban?
2. Milyen tényezők járultak hozzá a diplomát szerzők számának növekedéséhez?
3. Hogyan alakult a gazdasági aktivitás Magyarországon, miért?
4. Milyen arányeltolódás zajlott le a foglalkoztatás gazdasági ágazati struktúrájában?
5. Mit jelent a „munkajellegcsoport” kifejezés?
6. Milyen társadalmi rétegeket különböztetett meg Ferge Zsuzsa?
7. Mi az „L-modell”? Kinek a nevéhez fűződik?
8. A „két háromszög” modellben mi alapján foglalnak helyet a társadalmi csoportok?
9. Milyen osztálykategóriákat alkalmazott Kolosi a rendszerváltás utáni társadalomstrukturálásra vonatkozásában?
10. Hogyan változtatta meg a rendszerváltás az egyes csoportok helyzetét?

Kötelező és ajánlott irodalom

Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.

Bukodi Erzsébet (2006): Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és jogi.

Kolosi Tamás (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Kolosi Tamás – Róbert Péter (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás óta. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, pp. 48-75.

Központi Statisztikai Hivatal (2010): *Magyarország 1989-2009. A változások tükrében*. Budapest.

Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.

Valuch Tibor (2015): *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris Kiadó.

Támogatás:

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. A tananyag elkészítését az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.